

szemle

Gondos, eszméltető méltatás

MÁRKUS BÉLA: SZILÁGYI ISTVÁN

Elég sűrű egymásutánban jelennek meg a *Közelképek írókról* sorozat kötetei, a Szilágyi Istvánról szóló monográfia (MMA Kiadó, 2018) mégis fokozott figyelmet érdemel az író kivételes művészi rangja s az életművéhez kapcsolódó elvi dilemmák folytán. Ugyanis a magyar és a romániai magyar széppróza történetét meghatározó lehetőségek és kívánalmak hasonlóképpen szabták meg az 1960-as években „beérkezők” útkeresését. Érvényben vannak még a szocreál követelmények, ám gyengülő hatékonysággal, ahogy Márkus Béla fejlődésrajza érzékelteti. A kötet első ötöde életrajzzal (az író visszaemlékezései alapján) s a pályakezdő próbálkozásokkal pontosan, hitelesen nyújt olyan háttérrel, mely után jól követhető a „nagy íróvá válás”, akár az „ebből következően”, akár az „ennek ellenére” logikája szerint. Ámde már ekkor van ebben az írói-szellemi alakulásban valami teljességgel nehezen kiszámítható, vagy legalábbis követhető. Mintha az ok-okozati logika mellett (vagy ellenére?) nem mindig az és úgy történne, amire számítani lehet, mintha mindig maradna valami, ami többfelé és többféleképpen mutatkozik, s ami történik, abban is marad (ha nem is meglepő, de) fejtörésre okot adó.

Már az 1969-es *Üllő, dobszó, barang* (az első regény) érett és jelentős mű, mégis a *Kő hull apadó kútba* (1975) az igazán „új minőség”, melyben a realistán felfogott életrajzra „jelképes-vizionárius, mitologikus-ontologikus sorsábrázolás és filozofikus modellalkotás” épül – idézi a monográfia Bertha Zoltánt. Hozzátehetjük, hogy ez a fajta művészi-gondolati megkomponálás (vagy valami ehhez hasonló) megvan már az *Izonyban* vagy Dérynél (*G. A. úr X-ben*). További lehetséges analógia, hogy a remekmű *Kő hull...* éppúgy megbénítja Szilágyit, mint Sánta Ferencet a 60-as években nagy sikert arató művei. A megnövekedett „ön-igény” és „elvárás” egyfelől, a mást és másképpen mondás kényszere másfelől vezet el az *Agancsbozót*, illetve a *Hollóidő* gigantikus vállalkozásához, míg Sántánál a torzóban maradt kezdemények és az írói pálya végleges (de katasztrofálisan korai) elakadása a következmény.

A pályakép páratlanul izgalmas fejezete a *Kő hull...*-ről szóló, melyben a befogadás és értelmezés többféle változata kerül szóba. Kabdebó Lóránt a mű pontos szociográfiai módszerét emelte ki, Kulcsár Szabó Ernő azt, ahogy a regény szakít „az ábrázolói hitelesség konvenciójának egyeduralmá”-val. Majd megszületnek azok a radikális újraolvasások (immár a 21. században), amelyek a posztmodern epika tulajdonságait ismerik fel benne. Márkus Béla ismertette, korrigálva, nézeteket szembeesítve bizonyítja, hogy olyan remekműről van szó, mely sokféle (néha egymást kizáró) beállítások szembeesítése révén nyeri el páratlan gazdagságának bizonyítékait.

Az *Agancsbozót* (1990) elemzése az író önértelmezésével indít, aki a megjelenés időpontjával („1990 koranyarán ki az ördög ült le egy 600 oldalas könyvet elolvasni?”) hozza összefüggésbe a fogadtatás problematikusságát. S valóban, a három élménypillérre, a természetimádatra, a művészetre és a munkára építő regény (mely egy „fantázia teremtette lombik környezetbe” helyezi hőseit) elvontsága tagadhatatlan, ugyanakkor az író etnikumával, magyarságával megélt magatartásokat is hordoz. Ez a „fárasztó, hatalmas, nagyszerű könyv” (Groh Gáspár) többféle parabolikus értelmezésre is alkalmat ad. Márkus Béla elemzése Deres „küszöbember”, liminális személy voltára alapítja koncepcióját, kiemelve a hangok, a zene mint irracionális megértés szféráját, ami a magyar regény egész történetében csaknem ismeretlen, de mérhetetlenül gazdag lehetőségű eljárásnak vélhető.

A Szilágyinak a diktatúra bukása utáni publicisztikája, közírói tevékenysége gondos s egyszersmind eszméltetően izgalmas méltatásban részesül. 1990 januárjától az *Utunk* utódjának, a *Helikom*nak a főszerkesztője, ennél fogva az irodalompolitika, a lapcsinálás, az újságírás kérdései kerülnek előtérbe. E pályaszakasz elemzésében Márkus Béla (mint aki a lapszerkesztést, újságírást „testközelből” ismeri) kivételes fogékonysággal tud elmerülni. Szilágyi e korra vonatkozó „visszapillantó” gondolatai egy valóban tudathasadásos magatartásra vonatkoznak: a romániai magyar értelmiség, íróársadalom, könyvkiadás, lapszerkesztés csak úgy tudta pozícióit (a magyar nyelvű írásbeliséget) megőrizni, ha vállalta „az adott történelmi szakasz meggyőződéses „szolgálattevő”-jének szerepét.

A *Hollóidőről* (2001) szólva szerzőnk megint egy új, immár harmadik megközelítést választ. A mű történelmi anyagát teszi mérlegre, nézőpontváltoztató elbeszélésmódját, időnként kalandromantikus cselekményvezetését, hogy nagyvonalú gondolati felépítését indokolhassa: „az epikai elemek közül mind a mesteri szerzésű, krimibe illően izgalmas és rejtélyes történetek legvalóságosabb jeleneiben, a szereplők párbeszédeiben, mind pedig az elmélkedésekben, az eseményeket kísérelő elbeszélői töprengésekben visszatérő elem és tétel az élet titok volta” (276.). A megfeythetetlen irracionális, a személyiség felcserélhetősége, a helyzetek ismétlődése a fenyegető káosz őslényét hétköznapi helyzetek mögött (is, sőt ott leginkább) tudja felmutatni: „A *Hollóidő* megfeythetetlen titok marad, ahogy a rég múlt idők, a »török világ Magyarországon« történelmi, társadalmi valóságának és a látomások, álmok, jóslatok, csodák, természetfeletti képességek elképzelt világának összjátékát megteremti.” (285.) És valóban létértelmező távlatok vannak az emlékezetes (olykor rikítóan mutató) beállításoknak, például a háromezer levágot török koponyából épített piramisnak.

Külön fejezet („*Valahol a félbemaradt teremtés peremén...*”) szól arról, hogy Szilágyi István miképpen válogat első pályaszakaszának műveiből, s hogy újabb próbálkozások, témák miképpen aránylanak az életmű egészéhez. Végül a könyv záró fejezetében régi és új írások szembeállításával, *A hóhér könnyei* kiemelésével nem befejeződik a monográfia, hanem „várakozva” marad abba. S éppen így megfelelő és ideillő búcsúvétel egy olyan írói pályától, mely mindig új és új meglepetésekkel szolgált. S ha akarjuk, ez is a monográfus azonosuló, konzseniális bravúrja, mint ahogy az egész pályakép megalkotása során (akaratlanul is? szándékosan talán?) enged időnként az íróval való katartikus erejű azonosulásnak. Ami azért kü-

lönös, mert nem különös (tehát spontán természetességgel működik), s azért különös, mert valóban az, Márkus Béla ugyanis (tanúsíthatják mindazok, akik félszáz éve olvassák film- és színházkritikáit, polémikus esszéit és monográfiáit, tanulmányait és könyvkritikáit stb.) nem gyakran él (bizonyos fogalmazásbeli jegyek ellenére) az „azonosuló” beszédmóddal.

Kétségtelenül jogos (sőt: átgondolt) tétovasággal hagy megválaszolatlanul felesleges (vagy rosszul feltett) kérdéseket: például az egyetemes, vagy a romániai magyar irodalom jelensége Szilágyi? Valójában bizonyos mértékű distinkció elkerülhetetlen. Ahogy annak idején Kós Károly írói értékét sem Kosztolányihoz mérve kellett (lehetett?) megállapítani. Méltán kerül szóba Alexa Károly, aki szerint a *Kő bull...*-ban „Szilágyit nem a parabola lehetősége izgatta, és nem is a nemzeti-nemzetiségi megmaradás ethosza vezette vissza a múltba” (113.). Mint ahogy arra is többen rámutattak (ami korántsem bizonyítja, hogy ez így is volna!), hogy Szendy Ilka minden sérelme elfojtott szexualitásból eredeztethető. Ennek ellenére helyszíne és sok-sok valóságeleme folytán a regény világa elválaszthatatlan a kisebbségi sorsra jutott népcsoport (és író) létérzékelésétől.

Márkus Béla monográfiája azért kitűnő olvasmány és maradandó tudományos eredményt produkáló teljesítmény, mert érdeklődése és beleélő képessége sosem „árasztja el” gondolatmenetét. Modora körültekintő és pontos, mégis eleven, nem egyszer játékos. (Még akkor is, ha e „játék” nem minden olvasó számára nyomban érzékelhető.) A *Kő bull...* kapcsán beszél például arról, hogy Szendy Ilka sorsát a „lukácsi sztereotípiák” jegyében is lehet értelmezni, azaz „az emberi kapcsolatokat az osztályukhoz, rendjükhez való tartozásuk alapján ítélve meg” (112.). Ezt követően „ódivatú”-nak nevez egy olyan interpretációt, amely szerint „lehetőségek híján, a társadalomstruktúra hálójában vergődve – Ilka gyenge, képtelen marad valami pozitív megoldásra”, szerelmével „a társadalmi törvények ellen lázad”. Kiderül, hogy e gondolatmenet Bertha Zoltán 1994-es írásából való, tehát Márkus Béla – minden jel szerint – mintegy magát is mulattatja azzal, hogy éppen az ilyesfajta egyoldalúságtól legtávolabb eső szerzőt idéz. Hamarosan fény derül azonban arra, hogy az idézetek időrendi sorrendűek, tehát Pomogáts, Czére, Thomka Beáta itt említendő cikkei későbbi keletűek, ezért került tehát az élre Bertha Zoltán. Magyarán: a filológiai igényesség legszigorúbb szabályainak is eleget tevő, „filosz” munka ez, miközben játékosan „bújócskázó” gesztusokat is megenged magának szerzőnk, ezzel is mozgásba hozva, „dinamizálva” a szöveget. Majdnem a háttérben maradva játszik el a lehetőséggel: más és más nemzedékekhez tartozó olvasói mennyire eltérő kontextussal fogadják (be) szövegét, s a recepció ezen eltérései mi mindenre utalhatnak majd sok-sok étvized múltán.

A monográfia tehát nem egyszerűen eligazító szerepet tölt be azzal, hogy minden értékelő és értelmező vitára felhívja a figyelmet, mert úgy teszi ezt, hogy az övétől távolabb eső szempontok szerinti kommentár is meggyőző legyen. Egyetértőleg idézi például azokat is, akik a *Hollóidőről* meg *A hóhér könnyeiről* szólva felfedezik a posztmodern szövegalakítás jeleit, a valóság nyelvi konstrukcióként való értelmezését, a történet viszonylagosságá válását, szövegszerűsödését, a fikció határainak elmosódottságát (349.). Ugyanakkor azt sem rejti véka alá, hogy a művek igazi jelentésének és értékének feltárásánál ennek nem tulajdonít döntő fontossá-

got. (Mint ahogy Arany *Bolond Istókjának*, vagy Szentkuthy *Prae*-jének idézetzuhatagát analizálva sem lehet elfeledkezni arról, hogy ezek mögött vagy ezek által igen lényeges ügyekben születnek állítások és kétségbevonások.)

Mindent összevetve: kivételes nyereség tudományosan minden igényt kielégítő, de szerfölött olvasmányos (sőt olykor az olvasóval vagy az idézett szakirodalommal majdnem tréfásan évődő) monográfia révén igazodni el az elmúlt félszázad egyik legtöbbet vitatott, legnehezebben értelmezhető epikus életművében. Ha ilyet szabad mondani: a legbonyolultabb jelentésnek is magyarázatához jutva, a legkényesebb politikai dilemmákat sem megkerülve tud Márkus Béla „tiszta beszéd”-del eligazítani. Értékítéleteiben nem túloz, nyilvánvalóságokat nem magyaráz, éppen annyit és úgy mond el, ahogyan és amennyire az szükséges.

A könyv címlapján helyet kapó Szilágyi-portré nagyon is sokat mond. Okosság, némi kételkedés, de a meggyőződés szilárdságával megférő játékoságot egy csipetnyi „elrövedés” színezi. A könyv hőse (és szerzője) tud és akar nagy dolgokban eligazítani, ám sosem mondva le a mindenén átsegítő kedélygazdagság kiismerhetetlen övezeteiről. (*MMA Kiadó*)

IMRE LÁSZLÓ

Konzervatív normaszegés

KUKORELLY ENDRE: *PÁLYA, AVAGY NYUGI, DAGI, NEM CSAK A FOCI VAN A VILÁGON**

1986–2018, bő három évtized különböző műfajú írásaiból (tárca, novella, szonett, naplórészlet, nekrológ, hozzászólás, kvázi-interjú stb.) áll össze Kukorelly Endre új kötete – ennyi idő alatt meglehetősen sokat változott az az átláthatatlanul sokrétű kulturális jelenség, amit sportnak hívunk (a szabálmódosításoktól az olimpiai sportáglisztákon és gazdasági környülállásokon át a tömegsport mulékony trendjeiig). Nem kevésbé mutat nagyon másképpen manapság az a diszkurzív-mediális mező, mely az élsport jelenét és történetét kommentálja szakadatlan. Amidőn Kukorelly első sporttárcái napvilágot láttak az 1980-as évek végéhez közeledve, az állami rádió- és sportcsatornák közvetítései mellett a nyomtatott sajtó sportrovatai jelentették azt a (nem irodalmi) mediális kontextust, melyről gyakorta meg is emlékezett szövegeiben a szerző. Bár magyar nyelvű sportnapilap továbbra is csak egy működik, egyfelől a tematikus sportcsatornák számának fölszaporodásával a sportközvetítések mennyisége a sokszorosára nőtt, másfelől nyilván az így keletkezett bőségtől nem függetlenül, a web 2.0-ás lehetőségek (fórumok, blogok, közösségi oldalak) elterjedésével a sportról való nyilvános „beszéd” is demokratizálódott – ez utóbbi jelenség eredményeképpen a tartalomgyártást nem hivatásszerűen űzők ma már jóval több „szöveget” állítanak elő, mint azok, akik ezért fizetést

* A szöveg létrejöttét a Magyar Tudományos Akadémia Bolyai János Kutatói Ösztöndíja és az Emberi Erőforrások Minisztériuma Új Nemzeti Kiválóság Programja támogatta.